HISTORIA NAUK GEOLOGICZNYCH

O geologicznych zainteresowaniach Karola Libelta (1807–1875). W 150. rocznicę śmierci

Janusz Skoczylas[1]

Geological interests of Karol Libelt (1807–1875). On the 150th anniversary of his death. Prz. Geol., 73: 680–681; doi: 10.7306/2025.74

A b s t r a c t. This article describes the Polish scientist Karol Libelt's (1807–1875) views on the origins and history of the Earth and the development of the plant and animal worlds up to the emergence of humans. Much attention is paid to his approach to the Paleolithic and Neolithic stone tools.

Keywords: *history of geology, history of natural science, palaeontology, philosophy, archaeometer*

W dniu 9.06.2025 r. minęła 150. rocznica śmierci Karola Libelta, polskiego filozofa, historyka, archeologa, pedagoga, aktywisty naukowego i politycznego działającego w zaborze pruskim. Szeroki krąg omawianych i opisywanych przez niego zagadnień dotyczył także tematów z pogranicza geologii i archeologii, które nie tak dawno były definiowane jako petroarcheologia, a dzisiaj najczęściej jako archeometria.

Karol Libelt urodził się 8.04.1807 r. w Poznaniu. Zmarł 9.06.1875 r. w Brdowie, a pochowano go w Czeszewie koło Wągrowca. W 1830 r. ukończył studia uniwersyteckie w Berlinie, broniąc doktorat pt. *O panteizmie w filozofii,* napisany pod kierunkiem Georga W.F. Hegla (Galos, 1983). W okresie studiów interesował się, poza filozofią, także naukami przyrodniczymi oraz astronomią – uczestniczył m.in. w wykładach Alexandra von Humboldta. Jego zainteresowanie geologią wynikało najpewniej z silnego zafascynowania teorią Charlesa Leyella i jego zasadą aktualizmu geologicznego. Należy przy tym zauważyć, że rezultaty badań geologicznych były Libeltowi potrzebne przede wszystkim do rozważań dotyczących pochodzenia człowieka.

Intensywna działalność naukowa, publicystyczna i polityczna Libelta przyczyniła się do tego, że był jednym z najbardziej rozpoznawalnych Polaków w ówczesnym państwie pruskim, choć dużo publikował we wszystkich trzech zaborach. Jest uznawany za zwolennika pracy organicznej. Współtworzył wiele organizacji, m.in. Towarzystwo Pomocy Naukowej w 1841 r., którego stypendystą w latach 1910–1914 był geolog Józef Zwierzycki. Libelt zabiegał też o powołanie w Poznaniu uniwersytetu, a gdy władze zaborcze wielokrotnie okazywały się nieprzychylne temu pomysłowi, działał aktywnie jako współtwórca Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, w latach 1868–1875 pełniąc funkcję prezesa tej organizacji. Mimo zaangażowania w pracę organiczną, Libelt nie stronił od walki zbrojnej: był uczestnikiem powstania listopadowego (1830–1831), aktywnie działał w przygotowaniach do powstania krakowskiego (1846 r.) oraz powstania wielkopolskiego (1846 r.). O sprawy polskie zabiegał także jako poseł Frankfurckiego Sejmu Narodowego oraz Pruskiego Sejmu Krajowego. W tym drugim współtworzył Koło Polskie, którego został pierwszym przewodniczącym (Fogel, 1991; Grot, 1977).

Ryc. 1. Karol Libelt (1807–1875). Domena publiczna
Fig. 1. Karol Libelt (1807–1875). Public domain

Na zainteresowanie Libelta geologią zwrócił uwagę Jakub Linetty (2013), który pod roboczym tytułem *Rozprawa geologiczno-antropologiczna* wydał drukiem archiwalne

[1] Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Bogumiła Krygowskiego 12, 60–680 Poznań; skocz@amu.edu.pl; ORCID ID: 0000-0001-7520-9659

materiały Libelta, wcześniej tylko częściowo publikowane (Libelt, 2013). Publikacja ta składa się z 3 części: 1) *Rozprawa geologiczna*, 2) *Człowiek przedhistoryczny*, 3) *Epoka kamienia*. We wstępie do tej rozprawy Linetty (2013) dosyć szczegółowo wyjaśnia, gdzie i jak znalazł w bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego archiwalne teksty. Wskazał także, jak mogą one poszerzyć i wzbogacić naszą wiedzę o przyrodniczej, naukowej, publicystycznej i popularyzacyjnej działalności K. Libelta. Teksty te powstały prawdopodobnie w okresie od października 1871 r. do kwietnia 1872 r. i miały nawiązywać do jego rozważań dotyczących granic między światem zwierzęcym a ludzkim (Linetty, 2013).

Rezultaty badań z zakresu geologii były potrzebne Libeltowi do rozważań m.in. nad pochodzeniem człowieka, do wykazania różnic między poglądami charakterystycznymi dla różnych odłamów religii chrześcijańskiej a nowymi ustaleniami, odkryciami i hipotezami naukowymi. Badania i poglądy Georgesa Cuviera, Charlesa Lyella, Jeana-Baptiste'a Lamarcka, Karola Darwina i innych, szeroko komentowane przez Libelta, pozwoliły mu rozszerzyć krąg rozważań teologicznych i filozoficznych o ustalenia nauk przyrodniczych, w tym geologicznych i paleontologicznych.

Początkową część swojej rozprawy Libelt poświęcił geologicznym dziejom kuli ziemskiej. Głównie jednak skupił się na etapach rozwoju świata roślinnego, a przede wszystkim zwierzęcego. Charakteryzując 5 etapów dziejów świata organicznego, najwięcej uwagi poświęcił ostatniemu etapowi, podkreślając m.in. rolę i znaczenie zmian zasięgu mórz i lądów. Uznał bowiem, że człowiek mógł powstać tylko w warunkach lądowych. Ta geologiczna charakterystyka powstania i rozwoju kuli ziemskiej oraz jej świata organicznego, nadbudowana często wyobraźnią i filozoficzną ekspresją, stanowi w istocie wstęp do rozważań zawartych w pozostałych, znacznie bardziej rozbudowanych, częściach rozprawy pt. *Człowiek przedhistoryczny* i *Epoka kamienia.*

Z geologicznego punktu widzenia ciekawe są rozważania o narzędziach i przedmiotach wytwarzanych i używanych przez ludzi żyjących w epoce kamienia. Libelt, zgodnie z ówczesnymi poglądami, rozróżniał narzędzia z krzemienia oraz te wykonane z innych skał. Opisując kamienne siekiery, topory oraz sposoby ich wytworzenia, obróbki i wykorzystania, określał często i charakteryzował rodzaj skały, z którego narzędzie wykonano. Wyróżniał m.in. granit, sjenit, piaskowiec, krzemień, łupek, kwarc, dioryt i porfir. Wiele uwagi poświęcił również kamiennym narzędziom myśliwskim (groty, proce) i rybackim (obciążniki do sieci). Określanie rodzaju użytej skały wyróżnia go spośród współczesnych mu badaczy. Dopiero pod koniec XX w. zaczęto szerzej uświadamiać archeologom np. fakt, że krzemień to też kamień. Zastosowana technologia obróbki krzemienia, stopień jej zaawansowania i dostosowania do jego specyficznych właściwości może nam wiele powiedzieć o poziomie rozwoju cywilizacyjnego społeczności, której artefakty krzemienne są odkrywane w ramach prac archeologicznych. Jeszcze ponad sto lat po rozważaniach Libelta określanie rodzaju skał narzędzi neolitycznych przebiegało w archeologii z dużymi oporami (Skoczylas, 1991). Warto jednak zauważyć, że rozważania Libelta nie kończyły się na surowcu kamiennym wykorzystywanym przez ludzi. Interesujące są również stworzone przez niego opisy naczyń, najczęściej garnków wykonanych z gliny

Ryc. 2. Karol Libelt [1875], drzeworyt 19,2 × 16 cm, Aleksander Regulski (1839–1884). Biblioteka Narodowa, domena publiczna
Fig. 2. Karol Libelt [1875], woodcut 19.2 × 16 cm, Aleksander Regulski (1839–1884). National Library of Poland, public domain

(choć analizował także te wykonane z wapieni) oraz ozdób z bursztynu.

W dotychczasowych badaniach nad dziejami nauk geologicznych na ziemiach polskich dużo uwagi poświęca się geologom, którzy mniej lub bardziej profesjonalnie starali się poznać tajemnice geologicznej budowy kuli ziemskiej (Babicz, 1977; Czarniecki, 1987). Zdecydowanie mniej uwagi poświęcono przedstawicielom innych dyscyplin, których znajomość podstaw wiedzy geologicznej potrafili wykorzystać w naukach humanistycznych i społecznych. Niewątpliwie Libelt był jednym z XIX-wiecznych pionierów takich inspirujących, interdyscyplinarnych badań.

LITERATURA

BABICZ J. 1977 – Geologia. [W:] Suchodolski B. (red.). Historia nauki polskiej, tom III: 1795–1862. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: 548–584.

CZARNIECKI S. 1987 – Nauki geologiczne. [W:] Suchodolski B. (red.), Historia nauki polskiej, tom IV, cz. 3: 1863–1918. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: 191–214.

FOGEL J. 1991 – Pompeja Polska. Z dziejów archeologii Wielkopolski w XX wieku: działalność Albina hr. Węsierskiego i Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

GALOS A. 1983 – Libelt Karol, Fryderyk (1807–1875). [W:] Gąsiorowski A., Topolski J. (red.), Wielkopolski Słownik Biograficzny. PWN, Warszawa–Poznań: 420–421.

GROT Z. 1977 – Życie i działalność Karola Libelta (1807–1875). PWN, Warszawa–Poznań.

LIBELT K. 2013 – Rozprawa geologiczno-antropologiczna. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica.

LINETTY J. 2013 – Wstęp. [W:] Libelt K. – Rozprawa geologiczno-antropologiczna. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica: 9–61.

SKOCZYLAS J. 1991 – Geologia a historia kultury materialnej. Przegląd Geologiczny, 39 (7–8): 337–340.

Praca wpłynęła do redakcji 21.07.2025 r.
Akceptowano do druku 28.07.2025 r.